

**MƏKTƏB VƏ PEDAQOJİ FİKİR TARİXİ
ИСТОРИЯ ШКОЛЫ И ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ МЫСЛИ
HISTORY OF SCHOOL AND PEDAGOGICAL THOUGHT**

UOT 37.0

Yeganə Xanoğlan qızı Məmmədova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
0000-0001-8319-8849

**MƏKTƏBƏQƏDƏR YAŞLI UŞAQLARIN İNKİŞAFI, TƏRBIYƏSİ VƏ TƏHSİLİ
HAQQINDA Y.A. KOMENSKİNİN PEDAQOJİ NƏZƏRİYYƏSİ**

Егяна Ханоглан гызы Мамедова
преподаватель
Азербайджанского Государственного Педагогического Университета
доктор философии по педагогике

**ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ Я.А.КОМЕНСКОГО
О РАЗВИТИИ, ВОСПИТАНИИ И ОБРАЗОВАНИИ ДОШКОЛЬНИКОВ**

Yegane Khanoglan Mammadova
teacher at Azerbaijan State Pedagogical University,
doctor of philosophy in pedagogy

**Y.A. KOMENSKY'S PEDAGOGICAL THEORY ABOUT DEVELOPMENT,
UPBRINGING AND EDUCATION OF PRESCHOOL CHILDREN**

Xülasə. Y.A. Komenski dövrünün məktəb sistemini yaratmış, onun məqsəd və vəzifələrini müəyyən-ləşdirmişdir. Komenski təlimin sistemliliyi, ardıcılığı və gücə müvafiqliyi haqqında qiymətli fikirlər söylə-mişdir. O, biliyin möhkəmlənməsində təmrinlərin roluna üstünlük vermiş, təkrarın əhəmiyyətini qeyd etmiş-dir. Y.A. Komenski yalnız nəyi öyrətmək və nəyi öyrənməyi deyil, həm də necə öyrətmək və necə öyrənmək yollarını da göstərmişdir.

Açar sözlər: *Y.A. Komenski, məktəbəqədər dövr, tərbiyə, təhsil, inkişaf*

Резюме. Я.А. Коменский создал школьную систему того периода, определил ее цели и задачи. Коменский дал ценную информацию о систематичности, последовательности и силе обучения. Он подчеркивал роль упражнений в укреплении знаний и важность повторения. Коменский показал не только что учить и чему учиться, но и как учить и как учиться.

Ключевые слова: *Я.А. Коменский, дошкольный период, воспитание, образование, развитие*

Summary. Y.A. Comenius created the school system of the period, defined its goals and objectives. Comenius provided valuable insights into the systematicity, consistency, and strength of the training. He emphasized the role of exercises in strengthening knowledge and stressed the importance of repetition. Comenius showed not only what to teach and what to learn, but also how to teach and how to learn.

Key words: *Y.A. Comenius, preschool period, upbringing, education, development*

XVII əsrin ən böyük simalarından biri Çex xalqının mütəfəkkir oğlu, elmi pedaqogika-nın banisi Yan Amos Komenskidir. Elmi didak-

tikanın banisi Komenski yalnız pedaqogika və didaktikanın banisi deyil, həm də bütün məktəb işinin islahatçısı olmuşdur. Komenskinin didak-

tikası dövrünün məhdud xarakterli didaktikalardan fərqli olaraq, psixoloji, fəlsəfi və ictimai fikirlərə əsaslanmışdır.

Y.A. Komenski dövrünün məktəb sistemini yaratmış, onun məqsəd və vəzifələrini müəyyənləşdirmişdir. O, məktəbi insanlıq, humanizm, əməksevərlik tərbiyə edən iş emalatxanası adlandırmışdır. O, elə məktəblər açmağı tələb edirdi ki, orada hər iki cinsdən olan bütün gənclər bir yerdə elmləri öyrənə bilsinlər. Y.A. Komenski yaş dövrlərinə uyğun olaraq məktəb sistemini belə vermişdir:

1) 0-6 yaşa qədər – uşaqlıq – “Ana qucağı məktəbi” – ailədə tərbiyə;

2) 6-12 yaş – yeniyetmə – ana dili məktəbi – hər hansı yaşayış məntəqəsində yerləşən məktəb;

3) 12-18 yaş – gənclik – latın dili məktəbi – (gimnaziya) – hər şəhərdə;

4) 18-24 yaş – kişiləşmə – akademiya – universitetlər (3, s. 168).

Birinci mərhələ üçün o, məktəbəqədər tərbiyə haqqında fikirlərini “Ana qucağı məktəbi” adlı əsərində şərh etmişdir. Əsər həmcə kiçik, məzmunca çox böyükdür, o, ana qucağı məktəbini gənc nəslin tərbiyəsində mühüm mərhələ hesab edirdi. Onun fikrincə, tərbiyə işinə uşaq hələ anadan olmamışdan başlamaq lazımdır. “Ana qucağı məktəbi”ndə uşaqların ətraf aləmlə tanışlığı, xarici hiss üzvlərinin inkişafı nəzərdə tutulurdu. Komenski əsərin girişində göstərir ki, tərbiyə işi ilə kim məşğul olursa, onun qarşısında 3 vəzifə durur:

1. Dünyada qızıldan qiymətli olan bir şey sizə verilib, bu uşaqdır.

2. Onun qarşısında hansı məqsəd durur? Yəni tərbiyə gəmisini hansı istiqamətə yönəltmək lazımdır?

3. Gəncliyin düzgün tərbiyəyə ehtiyacı var.

Y.A. Komenskiyə görə, uşaqlar 6 yaşa qədər aşağıdakı elmlərə dair məlumatları bilirlər: fizika ilə bağlı olan təbiət hadisələrini, təbii hadisələrin adlarını – yağın, hava, su, torpaq, qar, buz, dəmir və s. Bununla əlaqədar olaraq uşaqlar bir neçə ağacı, otu, çiçəyi, gül və müxtəlif heyvanları tanıyırlar, bədəninin xarici üzvləri və onların vəzifələrini bilirlər. Astronomiyadan – günəşi, ayı, ulduzu bir-birindən fərqləndirə bilirlər. Coğrafiyadan – doğulduğu, yaşadığı yeri bilir, şəhəri, kəndi fərqləndirir, xronologiyaya aid

saat, gün, ay, il və s. aid bilgilərə yiyələnmək olurlar. Uşaq dənənki hadisəni xatırlayırsa, bu gün, keçən il, iki-üç il bundan əvvəl olmuş hadisəni dumanlı bilirsə, deməli, tarixə aid müəyyən anlayışları mənimsəmiş olur. Y.A. Komenskiyə görə, uşaqlar siyasətə dair biliklərə də yiyələnmiş olurlar. Onlar dövlət başçısını tanıyır və s.

Y.A. Komenski göstərir ki, uşaqlar zaman anlayışını çox çətin mənimsəyirlər. Bu yaşda uşaqlar hətta bu günlə sabahı qarışdırırlar. Y.A. Komenskiyə görə, uşaqlar fəaliyyətlə, ağıl və dillə bağlı olan incəsənət, dialektika, riyaziyyat, musiqi, bir neçə əl işləri və fiziki təmrinləri bilirlər. İlk altı ildə uşaq sual verib, cavab almağı bacarmalıdır. Bu dövrdə riyaziyyatın əsaslarından çoxu, azı, enli, ensizi və digər ölçü vahidlərini sənətkarlıq və əməkdən kəsməyi, tikməyi, sökməyi bilməlidir. Dillə əlaqədar uşaqlarda qrammatikaya, ritorikaya, poetikaya aid biliklər inkişaf edir. Beləliklə, 6 yaşlı uşaqlarda əşyaları tanımaq, fiziki əmək və cəldlik, nitq mədəniyyəti, əxlaq və xeyirxahlıq, mərhəmətlilik və s. kimi anlayışlar formalaşdırılmalıdır.

Y.A. Komenski xalq tərbiyə təcrübəsinə xüsusi diqqət və nəzəri əsaslanma vermişdir. Onun əsərləri xalq, pedaqoji, milli xarakter daşıyır. Öz xalqına kömək arzusu və onun xoş gələcəyi naminə gənc nəsillərin tərbiyəsində xalq pedaqogikasından istifadə fikrini irəli sürürdü. O, xalqın həyatını hərtərəfli öyrənir, onun tarixini yazırdı. Milli inkişafın heç bir aspekti onun nəzərindən qaçmırdı. Xalq adətləri və ənənələri ona çox əziz idi. Millətin formalaşması dövründə onun diqqətini milli xüsusiyyətlər, mədəni cəmiyyətin ümumiliyi, eyni milli ərazidə yaşayan insanların tarixi talelərinin ümumiliyi cəlb edirdi.

Y.A. Komenski xalq atalar sözlərini qəbul edilmiş “tərbiyə modeli” hesab edirdi. O yalnız *nəyi öyrətmək* və *nəyi öyrənməyi* deyil, həm də *necə öyrətmək* və *necə öyrənmək* yollarını da göstərmişdir. O deyirdi ki, uşaq biliyi köhnə məktəbdəki kimi sxolastik kitablardan mexaniki əzbərləmə yolu ilə deyil, şüurlu olaraq, ətraf mühitdən götürülməlidir. Əşyalar haqqında özgələrinin müşahidələrini deyil, əşyaların özünü öyrənməlidir. Pedaqoq təlim nəzəriyyəsinin qarşısında hamıya hər şeyi öyrətmək kimi böyük məqsəd qoymuşdur. O, təlimdə əyanilik prinsipini müfəssəl işləmişdir. Bütün biliklərin duyğulardan başlandığını söyləyən pedaqoq deyirdi ki, duyğularımızda olmayan bir şey şüurumuzda da yoxdur.

Y.A. Komenski əyanilik prinsipini müəllimlər üçün qızıl qayda adlandırır. O, təlimin sistemliliyi, ardıcılığı və gücəmuvafıqlığı haqqında qiymətli fikirlər söyləmiş, biliyin möhkəmlənməsində təmrinlərin roluna üstünlük vermiş, təkrarın əhəmiyyətini qeyd etmişdir. Əyani seyrdən anlayışa, anlayışdan yadda saxlamaya, nitqdən ifadəyə və əməli fəaliyyətə – Komenskinin didaktikasının ardıcılığı belədir. Onun bu fikirlərini K.D. Uşinski daha da genişləndirmişdir.

Y.A. Komenski uşaqların nitq inkişafı məsələlərinə də böyük əhəmiyyət vermişdir. O deyirdi ki, bu yaşda ata, ana, dayə, bacı – hamı uşağa sözü düzgün tələffüz etməyi öyrətməlidir. Bu yaşda qrammatika ancaq bundan ibarətdir. Bunu təqribi üç yaşa qədər davam etdirmək olar. Dörd, beş, altı yaşda uşaq nitqi ətraf mühitin təsiri ilə zənginləşir. Bu yaşda uşağın nə etdiyini, nə iş gördüyünü düzgün ifadə etmək üçün şərait yaratmaq lazımdır. Ona görə də tez-tez onlara “nə edirsiniz?”, “nə iş görürsən?” kimi suallar vermək lazımdır. Uşaqlara çətin sözləri tələffüz etdirmək, yanılmaclar öyrətmək lazımdır.

Y.A. Komenski deyirdi ki, uşaq həyatı oda bənzəyir, odun yanması və alovlanması üçün hava lazım olduğu kimi, uşağın da inkişafı üçün hərəkət lazımdır. Uşaq çox qaçıb oynayan da yaxşı yatır, mədəsi yaxşı işləyir, tez böyüyür, fiziki və mənəvi cəhətdən möhkəm olur. O, belə bir atalar sözünü də misal gətirir ki, şən əhval-ruhiyyə sağlamlığın yarısıdır. Valideynlər tək-cə uşaqlarının sağlamlığının qayğısına qalmaqla kifayətlənməməli, həm də uşaqların ağıllı böyümələrinə xüsusi diqqət verməlidirlər. Çünki müdriklik hər cür cəvahiratdan qiymətlidir. Ağıl, zəka sağ əldir, dövlət və şöhrət isə müvəfəqiyyətdir. Əqlin yolu işıqlı və gözəldir. Uşaqlar əvvəlcə anasını, atasını, suyu, yeməyi tanıyır. Odun, küləyin, soyuğun nə demək olduğunu bilir. Dörd, altı yaşda uşaqlar qum, palçıq və s. nə olduğunu başa düşür, meyvələri tanıyırlar.

Y.A. Komenski qeyd edirdi ki, uşaqlar yeddi yaşda hər hansı işlə məşğul olmağı çox sevirilər, onların qan dövrəni daim hərəkət tələb edir. O deyirdi ki, qoy onlar qarışqa kimi səhərdən axşama kimi işləsinlər, oynasınlar, hərəkət etsinlər. Bu çox xeyirli və faydalıdır. Onların oyunlarının məzmunlu olması üçün onlara kömək göstərilməlidir. O, Afina sərkərdəsi Fems-toklun balaca oğlu ilə meydançada qumun üzə-

rində oynadığını misal gətirir. Bir gənc çox təəccüblə sərkərdəyə baxır. Sərkərdə gəncə deyir ki, özünün övladın olana kimi burada gördüyünü heç kimə danışma. Bununla Komenski demək istəyirdi ki, valideynlik hissini, övlad məhəbbətini, övladın tərbiyəsini, nazını çəkmək qayğısını yalnız valideyn olanlar bilirlər. Uşaq nə görürsə onunla maraqlanır, onu əllərinə götürür, dartır, sökür, qopardır. Onlar bıçağı, dəhrəni yerə döyür, bununla da özünə zədə yetirirlər. Ona görə də uşaqlara müxtəlif oyuncaqlar almaq lazımdır. Çünki uşaqlar bu oyuncaqlarla oynadıqda onların bədəni möhkəmlənir, əqli inkişaf edir, bədən üzvləri hərəkət edir. Onlar çox həvəslə tikinti materialları ilə oynayır, ev düzəldirlər. Uşaqların bu işlərinə kömək etmək lazımdır. İşsizlik həm ağıl, həm mənəviyyat, həm də bədən üçün zərərli. O, həmin işləri tədricən yerinə yetirməyi tövsiyə edirdi.

Y.A. Komenski 6 yaşa qədər uşağı ana məktəbində saxlamağı məsləhət görürdü. 6 yaşdan sonra uşağı məktəbə verməyi tələb edir. O göstərirdi ki, 6 yaşdan əvvəl verilən təhsil bir neçə cəhətdən ziyandır. Əvvəla, uşaq bu işə tam hazır deyil, ikincisi, uşağın beyni öz inkişafını tam qurtarmamış olur. 6 yaşdan sonra o, tam inkişaf etmiş olur. O, bunu ağaclarla müqayisə edir. Elə ağac var ki, lap tez çiçək açır, amma o, çiçəyi tez tökür, gec açılan çiçək isə daha yaxşı meyvə verir. Ona görə də vaxtından tez verilən təhsil zərərli. O, həmin işləri tədricən yerinə yetirməyi tövsiyə edirdi.

Y.A. Komenski müəllimliyi yüksək qiymətləndirir. O, müəllimin fəal, fədakar, zəhmət adamı olmasını və bu sifətləri şagirdlərə aşılamasını tələb edir. Komenski deyirdi: “Sən ata kimi hərəkət etməsənsə, müəllim kimi fəaliyyət göstərə bilməzsən”. Komenski müəllimi gah fəal heykəltəraş ilə, gah ağıl zülmətini dağıtmağa, bütün fikirlər və əməllər üzərində işıq saçmağa can atan saf və sədaqətli maarif xadimi ilə, gah da günəşlə müqayisə edir.

Problemin aktuallığı. Y.A. Komenskinin təcürübə və ideyaları ibrətamiz və əhəmiyyətlidir. İnsan həyatının qızıl dövrü adlandırılan bu mərhələdən səmərəli istifadə olunmadıqda uşaqlarda formalaşmış yanlış təsəvvürlərin sonralar düzəldilməsi ciddi çətinliklə qarşılanır. Bütün bu prosesləri nəzərə alaraq Y.A. Komenskinin məktəbəqədər yaşlı uşaqların inkişafı, tərbiyəsi və təhsili haqqında pədaqoji nəzəriyyəsi bu və ya digər şəkildə tədqiq edilsə də, bu sahədə onun məqsəd və vəzifələri öyrənilməmiş, ümu-

miyyətlə açıq qalmışdır. Apardığımız tədqiqat bu problemin öyrənilməsinə və həlli yollarının araşdırılmasına həsr edilmişdir.

Problemin elmi yeniliyi. Bu məqalədə, ilk dəfə olaraq, Y.A. Komenskinin məktəbəqədər yaşlı uşaqların inkişafı, tərbiyəsi və təhsili haqqında pedaqoji nəzəriyyəsi araşdırılmış, dövrünün məktəb sistemi, onun məqsəd və vəzifələrinin əhəmiyyəti və həlli yolları göstərilmişdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalədə irəli sürülən təkliflər və nəticələr, Y.A. Komenskinin məktəbəqədər yaşlı uşaqların inkişafı, tərbiyəsi və təhsili haqqında pedaqoji nəzəriyyəsini müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsini təşkil etmək və uşaqların inkişafında nəzərə alınmasına köməklik göstərməkdir. Bu məlumatlar vasitəsilə istər tərbiyəçilər, istərsə də valideynlər uşaqların inkişafı, tərbiyəsi və təhsilinin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsini təşkil edə bilər.

Ədəbiyyat:

1. Ağayev M.H. Pedaqoji fikir tarixində tərbiyə və təhsil. Bakı, 2011.
2. Komenski Y.A. Seçilmiş pedaqoji əsərləri. Bakı, 1961.
3. Rüstəmov N.M. Məktəbəqədər pedaqogika tarixi. Bakı, 2004.
4. Rüstəmov F.A. Pedaqogika tarixi. Bakı, 2006.
5. Seyidov Ə.Y. Azərbaycanda pedaqoji fikrin inkişafı tarixindən. Bakı, 1987.
6. Şirzadova M.H. Y.A. Komenskinin "Ana Qucağı Məktəbi" əsəri və onun əsas ideyalarının Azərbaycanda yayılması. Bakı: Elm və təhsil, 2018.

E-mail: yeganememmedova.doc@gmail.com

Rəyçilər: *ped.ü.elm.dok. Ş.A. Baxışova,*
ped.ü.fəls.dok. İ.B. Əmirəliyeva

Redaksiyaya daxil olub: 06.04.2022.